

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. Каразіна
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра соціології управління та соціальної роботи

Пояснювальна записка

до бакалаврської роботи

на тему:

**«ПРОФІЛАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ В РОДИНАХ, ЩО ВЗЯЛИ ДІТЕЙ ПІД ОПІКУ АБО
ПІКЛУВАННЯ»**

Виконала: студентка 4 курсу групи СР-45
першого (бакалаврського) рівня освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Кобилянська В. О.

Керівник: Садрицька С. В., кандидат
соціологічних наук, доцент кафедри
соціології управління та соціальної роботи
ХНУ імені В.Н.Каразіна

Рецензент: Кутирьова В. І., кандидат
соціологічних наук, доцент кафедри
соціології ХНУ імені В.Н.Каразіна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1.1 Соціальне сирітство як соціальна проблема	7
1.2 Чинники та ризики виникнення соціального сирітства	10
Висновки до розділу 1	13
РОЗДІЛ 2.СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ З РОДИНАМИ, ЩО ВЗЯЛИ ПІД ОПІКУ ТА ПІКЛУВАННЯ ДІТЕЙ	14
2.1 Опіка та піклування як форми виховання дітей	14
2.2 Особливості опіки та піклування в умовах воєнного стану в Україні	17
Висновки до розділу 2	21
РОЗДІЛ 3 ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	22
3.1 Соціальне сирітство в умовах воєнного стану	23
3.2 Профілактика соціального сирітства	26
3.3 Виявлення та адаптація соціальних сиріт	39
Висновки до розділу 3	45
ВИСНОВОК	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема соціального сирітства зумовлена ухилянням батьків або осіб, що їх заміщують від виконання своїх обов'язків стосовно дитини. Соціальне сирітство – явище, коли діти залишаються без піклування за живих батьків або опікунів. Це відбувається як у звичайних сім'ях, так і в сім'ях, що вже мають певні ускладнення, мають проблеми та знаходяться у складних життєвих обставинах.

Важливо зазначити різницю між сирітством та соціальним сирітством. Діти залишаються сиротами, коли їхні батьки померли або загинули або були позбавлені батьківських прав через інші об'єктивні на те причини. Соціальні ж сироти мають живих біологічних батьків або опікунів, проте ті за певних причин чи обставин не виконують свої обов'язки стосовно дитини.

Нерідким поширеним явищем є виявлення соціального сирітства в неблагополучних сім'ях, де основна причина – небажання або нездатність батьків брати участь у вихованні своїх дітей. Є сім'ї, які перебувають у важкому матеріальному становищі, не можуть матеріально забезпечити необхідним дітей, особливо актуальним це є в сім'ях, де батьки зловживають алкоголем або наркотиками, мають інші залежності.

У звичайних середньостатистичних сім'ях теж виникають проблеми, через які батьки не в змозі виконувати свої обов'язки: післяпологова депресія матері, економічна криза у сім'ї, складнощі у відносинах подружньої пари, потреба у виїзді закордон на заробітки, розлучення, вимушена відсутність батьків поряд з дитиною тощо.

Сьогодні серед попередньо названих причин соціального сирітства, виникла нова – війна в Україні. Війна вплинула на сім'ї по-різному. Деякі батьки виїхали за кордон та лишили дітей у родичів, когось з батьків мобілізували, а хтось просто припинив виконувати свої батьківські обов'язки через нестабільну економічну ситуацію в країні тощо.

Зараз, під час воєнного стану, соціальне сирітство особливо гостра та важлива тема, вона потрібна для вивчення, оскільки як діти, що стали соціальними сиротами, потребують допомоги в адаптації та прийнятті такої ситуації, так і родини, що взяли під опіку та піклування дітей, вимагають підтримки та розуміння після взяття чужих дітей у свою сім'ю.

Соціальне сирітство в умовах воєнного стану збільшилось. Воно стало частішим через те, що збільшилась кількість батьків, які не можуть виконувати свої батьківські обов'язки.

Ступінь наукової розробленості теми дослідження. Наукові дискусії ведуться у різних аспектах соціального захисту соціальних сиріт: економічна складова (Миколюк С. «Сирітство в Україні в умовах війни: соціальна робота та соціальна допомога»), психологічна (Гутевич М., Кубіський С. «Особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»), правова (Яніцька А. «Встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану»). Проте аналіз сучасних досліджень недостатньо розкриває можливості для покращення профілактики соціального сирітства, що і обумовлює написання даної роботи.

Проблематику соціального сирітства порушують у своїх роботах вітчизняні дослідники Б.С. Кобзар, А.М. Нечаєва, О. Безпалько, І. Зверева, І. Лопатченко, Л. Ящук, С. Миколюк та інші.

Щодо статистики, то на кінець 2020 року на обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувало майже 70 тисяч дітей. У 2019-му році таких дітей було близько 69-ти тисяч, серед них 49624 перебували під опікою та піклуванням [26, с. 249-276]. Звичайно сьогодні кількість соціальних сиріт зростає.

За даними міністерки соціальної політики Марини Лазебної, до війни в країні було близько 1,1 тисячі сімей і одиноких громадян, які хочуть усиновити дитину та мають статус кандидатів в усиновлювачі. Це досить непогана

тенденція, але вона все одно потребує покращення процедури усиновлення задля того, щоб кожна сирота знайшла свою родину [2].

Зараз, в умовах війни, все більше дітей залишаються без батьківського піклування, попри це процес взяття під опіку чи піклування дітей не припиняється.

Профілактика соціального сирітства та його подолання потребують комплексного підходу, адже ці два питання мають деякі проблеми. Вони торкаються економічної, правової, психологічної, педагогічної сфер. На сьогодні в Україні не має досить розвиненої загальної структури з цих сфер, через що і виникають труднощі в ефективності здійснення діяльності з профілактики соціального сирітства.

Мета дослідження полягає у вивченні можливостей профілактики соціального сирітства в умовах воєнного стану в родинях, що взяли під опіку та піклування дітей для зменшення негативних наслідків поширення соціального сирітства.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних *завдань дослідження*:

- 1) визначити особливості соціального сирітства, як соціального феномену;
- 2) охарактеризувати процес взяття під опіку та піклування дітей-сиріт під час воєнного стану в Україні;
- 3) визначити чинники та наслідки виникнення соціального сирітства в родинях, що взяли під опіку та піклування дітей;
- 4) встановити роль соціальних працівників у профілактиці соціального сирітства;
- 5) розробити механізми профілактики соціального сирітства в умовах воєнного стану в родинях, що взяли під опіку та піклування дітей.

Об'єктом дослідження виступає соціальне сирітство в умовах воєнного стану в українських родинях, що взяли дітей під опіку та піклування.

Предмет дослідження – профілактика соціального сирітства в умовах воєнного стану в українських родинах, що взяли дітей під опіку та піклування.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження складають підходи до профілактики соціального сирітства, розкриття технологій та методів соціальної роботи з сім'ями-групами ризику, якими займались українські дослідників В. Кузьмінський, Л. Ящук, І. Лопатченко, О. Лісовця та інші. Варто згадати й зарубіжних дослідників, наприклад, Л. Осьмук, Д. Роджерс, Х. Вельцель, які займалися вивченням взаємодії фахівців в соціальній сфері в ситуації вирішення проблеми соціального сирітства [18, с. 83-99].

Під час роботи над обраною темою дослідження були використані як загальнонаукові, так і конкретно соціологічні методи дослідження.

Аналіз та синтез використовувалися для виявлення особливостей об'єкту та предмету дослідження, вивчення чинників та наслідків виникнення соціального сирітства в родинах, що взяли під опіку та піклування дітей, обґрунтування результатів дослідження та висновків.

Узагальнення було використано для розгляду загальної картини соціального сирітства в Україні в довоєнний та воєнний часи, наводилась статистика за декілька років, порівняння використовувалось з метою аналізу зміни проблеми соціального сирітства, понять сирітства та соціального сирітства.

Метод класифікації був застосований для впорядкування та встановлення ролей соціальних працівників у профілактиці соціального сирітства. Емпіричну базу дослідження складають дані, отримані в ході власного кабінетного дослідження, що спиралось на вторинний аналіз статистичних даних та аналіз документів.

Структура роботи: робота складається з 55 сторінок, містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

1.1 Соціальне сирітство як соціальна проблема

Поняття «соціальне сирітство» досить поширене у науковому дискурсі, йому присвячено багато досліджень теоретичного та практичного спрямування.

Автори та науковці під сирітством бачать соціальне явище, що відображує певний стан дитини, що перебуває тимчасово або постійно поза сім'єю та потребує соціального захисту і допомоги від держави. Соціальне сирітство вважається соціальною проблемою, спричиненою тим, що батьки ухиляються або відсторонюються від виконання своїх обов'язків до своєї неповнолітньої дитини [6, с. 48-52].

Л. Кальченко визначає поняття соціального сирітства як особливий, специфічний стан дитини, коли вона залишається без біологічних батьків, які не можуть піклуватися, ростити та виховувати дитину через причини, викликані економічними чинниками, медичними, соціальними та відсутністю відповідальності за дитину, любові до неї [35, с.44-50; 56-120].

Л. Вейланде, визначає «соціальне сирітство» як феномен, спричинений крахом інституту сім'ї, відсутністю знань про сім'ю, відсутністю або поганою роботою громадських організацій та інститутів, що займаються питаннями прав дитини тощо [16].

Термін «соціальне сирітство» активно використовується у роботах психологів, юристів та педагогів. Психологія в контексті вивчення соціального сирітства важливе значення надає особливостям дитячої психіки та розвитку особистості, наслідками певного досвіду та соціальне середовище, в якому росте і перебуває дитина. Тому перед психологами та соціальними працівниками і педагогами, які працюють із соціальними сиротами, важливим

завданням є оптимізація соціальних та адаптаційних процесів дитини у суспільстві.

Соціальна педагогіка досліджує вплив зовнішнього оточення на виховання та формування особистості. Вона розробляє заходи щодо оптимізації виховання особистості, враховуючи ті чи інші чинники впливу.

Соціальне сирітство в соціальній педагогіці вивчається в контексті знаходження дитини або підлітка у тій чи іншій важкій життєвій ситуації та розробці різних заходів з виховання його особистості.

Юриспруденція теж займається питанням соціального сирітства. Ця наука розглядає соціальне сирітство як певне соціально-економічне явище, що виникає як наслідок відсутності контролю за неповнолітніми дітьми з боку біологічних батьків, та яке може супроводжуватися різними формами девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія, злочинність тощо).

З погляду соціологічного аналізу, важливими постають причини та наслідки соціального сирітства, умови та фактори, що впливають на появу цієї проблеми, а також які механізми подолання цього, методи профілактики та засоби запобігання. Соціологічний підхід характеризує соціальне сирітство як відсутність контролю з боку органів та соціальними інституціями, відсутність інформаційних ресурсів та допомоги.

У передвоєнні роки за даними служби статистики України [7; 27] кількість дітей сиріт та дітей України потроху зменшувалась, але все одно залишалась стабільно високою (Додаток А, Діаграма А.1), логічно припустити, що за час війни така тенденція загострюється.

Вплив чинників зумовлених війною призводить до збільшення і соціальних сиріт. Соціальне сирітство, не зважаючи на причини виникнення, завжди було серйозною проблемою у суспільстві, оскільки діти, позбавлені батьківського піклування мають проблеми у побудові близьких стосунків з оточуючими, мають вищий відсоток появи у них різних форм девіантної поведінки (схильність до алкоголізму, наркоманії, проституції, скоєння злочинів). Соціальні сироти у дорослому житті часто стикаються з проблемою

побудови нормальних стосунків з партнером та створення власної сім'ї, мають агресивну та тривожну поведінку, небажання спілкуватися. Проблеми з самооцінкою, почуття власної нікчемності, самотності та незахищеності – теж можуть бути результатами соціального сирітства.

Соціальні сироти як соціальна група поділяється на такі підгрупи:

- ❖ діти, які не мають певного контролю та виховання зі сторони біологічних батьків, так звані бездоглядні діти;
- ❖ діти, які не мають житла через самостійне рішення піти з дому або через вигнання дитини батьками, так звані безпритульні діти;
- ❖ діти, які втікають з неблагополучних сімей через насильство батьків, їхню аморальну поведінку, знущання тощо;
- ❖ діти мігрантів;
- ❖ діти, батьки яких знаходяться на війні;
- ❖ діти батьків-заробітчан [43].

В контексті збільшення кількості соціальних сиріт, зросла і частка безпритульних та бездоглядних дітей.

Безпритульні діти мають живих біологічних батьків, але через різні причини залишають свій дім та знаходяться на вулиці.

Часто безпритульні діти виявляються на вулиці через втечу з дому внаслідок психологічної напруги в сім'ї, фізичного насильства, непорозуміння з батьками та їхній жорсткий контроль або відсутність контролю, гіперопіки, ревності до молодших братів чи сестер тощо. Такі діти екстрено потребують допомоги фахівців та державного захисту.

Бездоглядна дитини не має належної уваги від батьків або опікунів, вона не контролюється ними, у батьків відсутнє уявлення про життя на навчання дитини тощо. Батьки бездоглядної дитини не займаються її вихованням, не забезпечують необхідними речами, мають зазвичай низький матеріальний стан, вчиняють насильство по відношенню до дитини, ведуть неблагополучний спосіб життя. Як правило, діти, що ростуть в таких сім'ях, характеризуються агресивною поведінкою, мають погані звички, схильні до

злочинної діяльності, хуліганства, мають пристрасть до алкоголю, наркотиків, куріння тощо [25, с. 95-98].

Батьки-мігранти нерідко виїжджають закордон, залишаючи дітей вдома, те саме роблять батьки-заробітчани, які в пошуках роботи, грошей, вимушені перекладати відповідальність за дітей на рідних та близьких людей, які не завжди здатні з цим впоратись [14, с. 47].

Діти, батьки яких знаходяться в лавах збройних сил або виконують інші професійні завдання, пов'язані із війною, місяцями не бачать батьків, за ними також приглядають інші дорослі.

Дорослі, які ведуть досить аморальний стиль життя, не мають часу та бажання приділяти увагу дитині, мають інші пріоритети та відсутність відповідальності за виховання дитини.

1.2 Чинники та ризики виникнення соціального сирітства

Проаналізувавши наукову літературу з цієї теми, можна виділити причини виникнення такого явища як соціальне сирітство. Перша група причин – зовнішні, друга група причин – це внутрішні фактори впливу.

До зовнішніх причин виникнення соціального сирітства можна віднести соціально-економічні чинники:

- бідність;
- безробіття;
- економічна криза в країні;
- інфляція;
- втрата роботи;
- перебування когось з батьків (або обох батьків) на фронті;
- відсутність або погіршення побутових умов тощо.

Внутрішні чинники обумовлені психологічним станом людини, кліматом всередині родини, іноді і зовнішні чинники можуть стати причинами негативних процесів в сім'ї. До таких чинників відносять:

- неготовність дорослих людей ставати батьками;
- напруженість у стосунках партнерів;
- юний вік та брак досвіду;
- домашнє насильство;
- депресивний стан матері після вагітності та пологів;
- боязнь брати на себе відповідальність за дитину;
- алкогольна або наркотична залежність батьків;
- невиліковна хвороба;
- перебування когось з батьків або обох батьків у місці позбавлення волі та багато інших.

Проаналізувавши статтю «Проблема соціального сирітства в сучасному українському суспільстві» автора І. Бичук пропонує виділити такі причини соціального сирітства в Україні на сучасному етапі:

1. проблеми з фінансами, безробіття;
2. батьки або один з батьків довго працює, тому не може приділяти увагу вихованню та догляду за дитиною;
3. проблеми з житлом;
4. девіантна поведінка батьків (алкоголізм, наркоманія, злочинність, проституція, ігроманія тощо);
5. примус неповнолітніх дітей працювати або займатися жебрацтвом;
6. психологічне та фізичне насильство в сім'ї;
7. слабка моральна відповідальність батьків за виконання своїх прав;
8. неможливість батьків виконувати свої обов'язки з причин через знаходження на передовій, на тимчасово окупованій території України [1].

Нерідкою причиною, з якою стикаються спеціалісти у питанні соціального сирітства, це неблагополучність сім'ї. Така проблема існує через те, що у нас в країні відсутні особливі методи та механізми виявлення

неблагополучних сімей, насамперед, на ранньому етапі. Неблагополучність сім'ї нерідко призводить до того, що батьків позбавляють батьківських прав.

Як наслідок – діти потрапляють до будинків-інтернатів, дитячих будинків або у сім'ї під опіку та піклування.

Про це мало хто говорить в суспільстві, проте варто замислитись ще над причинами через які діти стають соціальними сиротами, коли, наприклад, дитину народила дівчина-підліток, звичайно у такому віці їй складно буде справлятися з батьківськими обов'язками, особливо якщо їй доводиться виховувати дитину самостійно, що буває часто. Адже, нерідко хлопці не прагнуть брати на себе відповідальність батьківства, тож основні обов'язки мають лягти на плечі саме дівчини.

Діти з психічними чи фізичними вадами теж стають соціальними сиротами. Батьки, особливо молоді, дізнавшись про хворобу дитини, через брак коштів та страх, можуть залишити дитину [36, с. 59-61].

Зараз же відомо, що росіяни вивозять дітей в Росію, де утримують їх насильно та перевиховують. Маючи біологічних живих батьків, діти залишаються соціальними сиротами, адже батьки не можуть повернути дитину та виховувати її як раніше [37].

Якби у нас в країні здійснювалась підтримка сімей, які перебувають у кризовому становищі, соціального сирітства було б менше. Перебуваючи у стані кризи, чи то матеріально, чи то психологічно, батьки не в змозі нормально піклуватися про дітей, тому не справляючись зі своїми обов'язками, кидають дітей, відправляють до інтернату або передають їх своїм родичам тощо.

Висновки до розділу 1

В даному розділі було розглянуто поняття соціального сирітства та доведена його актуальність, яке аналізується у багатьох дисциплінах.

Під соціальним сирітством розуміють зростання дитини без біологічних батьків, які не виконують свої обов'язки з тих чи інших причин.

Соціальне сирітство – велика проблема в сучасному українському суспільстві, яка має за собою відповідні наслідки, серед них: емоційна та інтелектуальна сфери життя дитини, складність у спілкуванні, недовіра до оточуючих, відчуття самотності, підвищена тривожність тощо.

Сім'ї мають отримувати допомогу та підтримку, адже не завжди саме неблагополучна сім'я є показником безвідповідального виховання дитини. Причини, які підштовхують батьків залишити дитину на різних бувають різні.

У розділі ми навели статистику щодо кількості дітей, позбавлених батьківського піклування для подальшого розуміння важливості вирішення даної проблеми та надання певних рекомендацій у профілактиці соціального сирітства.

Важливо розуміти, що соціальні сироти не дорівнює сироти. Тобто, соціальні сироти батьків мають, сироти – не мають. Буває, що серед сиріт є соціальні сироти, у випадку, коли опікун або піклувальник, повноцінно не виконує свої обов'язки, не справляється відповідно до свого статусу. Є й третій випадок, коли дитина одночасно і сирота, і соціальна сирота, адже не має відповідного виховання від біологічних батьків (через їх смерть чи загибель) та від опікуна або піклувальника.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ З РОДИНАМИ, ЩО ВЗЯЛИ ПІД ОПІКУ ТА ПІКЛУВАННЯ ДІТЕЙ

2.1 Опіка та піклування як форми виховання дітей

В контексті соціального сирітства існують такі форми влаштування дітей: передача дитини до прийомної сім'ї, встановлення опіки та піклування, усиновлення тощо. В даній роботі розглядається детально поняття опіки та піклування.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає поняття наступним чином: встановлення опіки та піклування – одна з форм влаштування дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, в родини, які мають часто близькі родинні відносини з ними задля подальшого піклування про дітей [23].

Опіку та піклування варто розмежовувати. Опіка встановлюється над дітьми віком до 14 років.

Піклування встановлюється над дітьми віком від 14 до 18 років [40].

Опіку та піклування над дитиною встановлюють, як правило, люди з близького оточення, особливо зараз, в умовах воєнного стану.

З кожним роком кількість дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, зменшується. В Діаграмі Б.1, в Додатку Б можна побачити не дуже позитивну динаміку [27].

В діаграмі не наведені дані за 2022 рік, оскільки загальна офіційна статистика дітей, яких взяли під опіку та піклування невідома.

Проте на сторінці Укрінформ – мультимедійній українській платформі, є інформація про те, що уповноважена Президента Дар'я Герасимчук, яка

займається питаннями щодо прав та реабілітації дітей зазначила, що загалом в Україні понад 68 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. При цьому вона пояснила, що від початку повномасштабного вторгнення станом на 1 вересня була 3781 дитина, яка залишилася без батьківського піклування, з яких 685 дітей набули такого статусу внаслідок саме обставин воєнного стану [39].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» також передбачає діяльність органів опіки та піклування, що виконують певні питання, серед них:

- надання статусу дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування;
- встановлення опіки та піклування;
- соціальний, особистий, житловий захист прав та інтересів дітей;
- передбачена відповідальність осіб у разі порушення прав дитини;
- подання заяв та інших документів про захист прав дітей.

Органи опіки та піклування перевіряють умови, в яких живе дитина, де виховується та навчається. У разі виявлення порушення прав дитини, загрози її здоров'ю або життю, виявлення будь-якого прояву насильства по відношенню до дитини, органи опіки та піклування мають право перевести дитину до іншої форми сімейного влаштування [23].

Проаналізувавши поняття, варто виділити певні особливості опіки та піклування.

До переваг опіки та піклування можна віднести:

- 1) процес опіки та піклування проходить швидше за інші форми влаштування дітей-сиріт;
- 2) опікуни та піклувальники отримують державну допомогу у формі пільг на навчання, лікування та відпочинок дітей;
- 3) опіку та піклування встановляють кровні родичі;

4) біологічні батьки дитини також можуть та мають право спілкуватися з дитиною;

5) наявний контроль зі сторони державних органів.

Недоліками можна вважати:

1) опікуни та піклувальники не можуть замінити батьків (як, наприклад, при усиновленні);

2) дитина в такій сім'ї може почувати себе чужою, не такою як всі, адже у інших дітей є мама і батько, а нею чомусь опікується бабуся чи тітка;

3) факт встановлення опіки та піклування не можливо приховати від суспільства, що може перешкоджати людині рішення про взяття під опіку дитину через упереджене ставлення оточуючих.

2.2 Особливості опіки та піклування в умовах воєнного стану в Україні

В контексті форм влаштування дітей, звертаємо увагу на інші форми влаштування дітей у сім'ї та проводимо між ними паралель.

Усиновлення, за Статтею 207 Сімейного Кодексу України, передбачає взяття у сім'ю неповнолітню дитину на правах батьків, рішення яке приймається судом [29]. Усиновлення характеризується контролем з боку органів опіки, безстроковим терміном дії, постійним місцем проживання в сім'ї (тобто, до повноліття), дитина має права та обов'язки як повноцінного члена сім'ї.

Тимчасове влаштування – форма влаштування дитини в сім'ю, яка зазнала жорстоке поводження, насильства, розлуку з сім'єю або батьки якої вважаються безвісти зниклі. За рішенням суду, дитину можуть передати родичам або людям, з якими вона має тісні та близькі стосунки, які можуть тимчасово представляти та захищати права та інтереси дитини.

Ще однією формою влаштування дітей є дитячий будинок сімейного типу. Це сім'я, яка бере до себе на виховання не менше 5 дітей, позбавлених батьківського піклування, метою якої є надати належні умови для життя та виховання дітей [9].

Приймна сім'я – форма сім'ї, яка бере на виховання та проживання до чотирьох дітей, які були позбавлені батьківського піклування, за Статтею 256 Сімейного Кодексу України [31].

Патронаж над дітьми – надання захисту дітям, які з якихось причин не можуть бути поруч з батьками, в сім'ї вихователя з метою представництва інтересів дитини та скорішого її повернення до рідних батьків [30].

Потреба у вивченні та аналізі різних форм влаштування дітей, зокрема опіки та піклування, обумовлена нинішнім положенням в країні, яке не дає нам підготуватися до тих чи інших обставин та вимагає підтримки і допомоги у

вирішення проблеми та профілактики соціального сирітства. Раніше ми не мали справу з такими масштабами дітей, які позбавлені батьківського піклування, до того ж зараз з'явилися нові причини, через які діти лишаються батьківського виховання.

Варто згадати нормативно-правовий аспект, який регулює систему надання опіки та піклування. Є певні акти та положення з питань опіки та піклування, серед них:

- Закон України «Про охорону дитинства»;
- Цивільний Кодекс України;
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 01.06.2020 № 585;
- Постанова Кабінету Міністрів України "Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини" від 24.09. 2008 № 866;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 № 905.

Кабінет Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349 затвердив зміни до постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану. У них вказані тонкощі влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, які розлучилися з сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у випадку введення надзвичайного або воєнного стану [22].

Звернемо увагу на звіт, який підготувало Представництво Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ МБО «Партнерство «Кожній дитині» про становище дітей із сімейних форм виховання в умовах воєнного стану.

Експерти проекту, що працюють у 25 регіонах України, з квітня 2022 року, скооперувавшись з службами у справах дітей, розробили систему даних сімей опікунів/піклувальників, місце, де вони перебувають, та проаналізувати базові потреби дітей, які перебувають під опікою. Так, станом на 01.07.2022 року виявлено 33043 сімей опікунів/піклувальників, в яких знаходиться 45314 соціальних сиріт. [8,с. 26-30].

У звіті можна побачити статистику, щодо кількості дітей, які знаходяться під опікою та піклуванням – їх 75%. Експерти пояснюють таку кількість дітей тим, що збільшилась статистика дітей, які залишились без батьківського піклування в умовах воєнного стану.

Під час війни запрацював чат-бот в Телеграмі під назвою «Дитина не сама» - для тих людей, які хочуть тимчасово прихистити дитину у сім'ю.

Статистика даних сайту Укрінформу, станом на 01.10.2022 рік, можна побачити на діаграмі (Додаток В, Діаграма В.1) [41].

Кількість дітей, яких влаштували за допомогою цього чату, влаштованих у сім'ї, налічує 16 осіб.

Щодо порядку влаштування дітей-сиріт під опіку та піклування у воєнний час, то його спростили, проте тільки для рідних дитини.

Пакет документів, щоб взяти дитину під опіку або піклування, виглядає так [5]:

- ✓ заява;
- ✓ копія паспорта;
- ✓ документи, що засвідчують родинні зв'язки з дитиною;
- ✓ довідка від нарколога та психіатра про дієздатність людини;
- ✓ довідка/заява про відсутність судимості.

Варто відзначити певні особливості опіки та піклування під час воєнного стану в Україні.

Кабінет Міністрів України ухвалив постанову щодо відповідальності у випадку відмови опікунів або піклувальників покидати місця, де ведуться бойові дії.

Постанова «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо удосконалення механізму проведення евакуації» передбачає, що у ситуації, коли опікуни та піклувальники відмовляються від виїзду з дітьми з небезпечних зон у більш безпечні, тоді вони припиняють бути опікунами та піклувальниками дитині.

У зонах бойових дій Національна поліція України допомагає таким сім'ям, надає їм інформаційну допомогу та допомогу у проведенні евакуації тощо.

У разі порушення обов'язків, прописаних у Сімейному Кодексі України, опікуни та піклувальники караються обмеженням волі до двох років [17].

Висновки до розділу 2

У другому розділі розглядаються поняття опіки та піклування, аналізуються тонкощі та різниця між ними. Аналізується Закон України щодо опіки та піклування та переваги і недоліки кожного з них.

Доцільним є проведення паралелі між опікою та піклуванням і іншими формами влаштування дітей: усиновлення, тимчасове влаштування, дитячий будинок сімейного типу, прийомна сім'я та патронаж над дитиною.

У цьому розділі ми згадуємо про нормативно-правові акти, що стосуються нашої теми, а також новий шлях взяття дитину у сім'ю за допомогою чат-боту в Телеграмі.

Важливим є процедура спрощення взяття дитини під опіку та піклування, які розробити під час воєнного стану, що знано полегшує життя і опікунам, і дітям.

Проте варто звернути увагу на те, що не всі опікуни та піклувальники можуть стати відповідальними за виховання та життя дитини, тим паче без підготовки та певних консультацій. Запроваджений чат-бот у телеграмі допоможе людині отримати певні знання, надасть рекомендації та проведе спеціальне навчання для майбутнього опікуна та піклувальника. Не важливо, хто для дитини є близький дорослий – бабуся, дідусь, тітка чи старша сестра або брат, вони можуть не знати та не бути готовими стати частиною сім'ї для дитини.

Тому важливо розуміти важливість прийняття такого рішення та відповідально ставитись як потенційним опікунам, так і органам, які надають дозвіл на отримання статусу опікуна або піклувальника.

РОЗДІЛ 3 ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

У роботі ми проводимо кабінетне дослідження проблеми соціального сирітства для розуміння подальшої роботи у цій сфері та наданням рекомендацій щодо профілактики та зменшення кількості числа соціальних сиріт.

Кабінетне дослідження (або desk research) — це збір та аналіз вторинних даних, які можна отримати з різних джерел. Кабінетне дослідження означає «роботу в кабінеті», тобто дослідження, яке проводиться безпосередньо в кабінеті, в кімнаті, за столом з комп'ютером та іншими джерелами. Кабінетне дослідження передбачає такі джерела та підходи до аналізу, як: аналіз законів, документів, текстових джерел, вивчення кількісних даних тощо [10, с. 33-37].

За допомогою кабінетного дослідження ми проаналізувати дані, які стосуються бакалаврської роботи, досвід декількох років тому, після чого надали певні рекомендації та коментарі.

Ми обрали цей метод дослідження, оскільки він не є витратним, не вимагає багато часу, дає можливість проаналізувати декілька джерел інформації.

Для написання роботи, за основу були взяті Закони України, статистика України щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, веб-сайти.

3.1 Соціальне сирітство в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану збільшилась кількість людей, які не в змозі собі допомогти та мають потребу в підтримці та сторонньому втручанні, зокрема це діти, батьки яких з тих чи інших причин не виконують своїх батьківських обов'язків.

Варто приділити увагу такій важливій та жахливій причині соціального сирітства в сьогоднішніх умовах – це розлучення дітей з батьками та вивезення дітей з окупованих територій України до Росії.

Після мобілізації у 2022 році, зокрема в Луганській та Донецькій областях, багато чоловіків загинуло, а матері намагались виїжджати, залишаючи дітей на родичів або знайомих. У квітні почались роботи комісій з питань прав неповнолітніх, які концентрували увагу на аналізі побутових умов, соціально-психологічного клімату в сім'ї, матеріальне забезпечення, а також факт відсутності біологічних батьків з дитиною. Ці дані оброблялись та передавались до служб з метою позбавлення батьківських прав батьків, після чого дітей забирали до спеціальних установ, а пізніше вивозили до Росії.

В таких випадках рекомендують негайно звертатись до державних органів з наданням даних про дитину.

Для кращого розуміння проблем соціального сирітства, пропонуємо розглянути деякі кейси. Деякі з них для нас нові та непередбачувані, тому шляхи вирішення та профілактики до них описати складно.

Кейс 1. Сергій живе з бабусею. В 13 років виглядає самостійним, допомагає їй. Батьки Сергія розлучились та вирішили кожен влаштувати особисте життя. Зовні сім'я виглядає нормальною та благополучною. Проте два дні тому хлопець зник, не повернувся зі школи додому. Через постійні сварки з бабусею, тиск на нього з її боку та все частіші її вечори з пляшкою та відсутність уваги до онука стали для Сергія нестерпними, через що він вирішив

піти з дому. Хлопця знайшли, з ним все добре, він весь час був на вулиці, проте на ніч попросився до друга.

Не обов'язково в сім'ї має бути насильство та матеріальне неблагополуччя для того, щоб дитина замислилась про можливість утекти з дому. Причинами такої поведінки, як зазначалось раніше, можуть бути конфлікти в сім'ї, неповага до дитини, не бажання її слухати та приймати її власну думку тощо.

Для попередження такої ситуації, в закладах освіти, зокрема у школі, соціальним працівникам та соціальним педагогам треба дійсно працювати з дітьми, частіше проводити з ними бесіди, консультації, проводити тести та виявлення тих чи інших проблем у дитини, навідуватись додому до дитини задля перевірки умов проживання дитини.

В школах варто започаткувати вечори-консультації, де батькам розповідатимуть про шляхи попередження та вирішення тієї чи іншої ситуації. Це було б більш якісною підтримкою батьків у вихованні дітей, оскільки, як показує практика, часто дорослі нехтують звертатися до спеціалістів, бо вважають, якщо немає проблеми – немає сенсу звертатись. А так у школі, в колі інших батьків, доцільно буде поділитися досвідом одне з одним та почути певні рекомендації від фахівців.

Кейс 2. Тимур разом з батьками жив в селі на окупованій Херсонщині. Восени росіяни вдерлись до будинку Тимура, забрали деякі речі та вивезли хлопця до Росії. Тільки через рік батьки змогли повернути сина додому (кейс створений на основі прочитаних історій в соціальних мережах та в Інтернеті).

Дітям, яких було вивезено до Росії, потрібен час, щоб оговтатись від пережитого, вони потребують допомоги та підтримки не тільки з боку батьків, а й фахівців. Звичайно психологічну підтримку потребуватимуть і батьки, які довгий час не могли повернути дитину додому.

Є випадки, коли дітей, батьки яких вважаються зниклими, вивозять до Росії, де інші люди усиновляють цих дітей. З нашої точки зору, ця процедура вважається незаконною, бо дитина, наприклад, не є офіційно сиротою. Росія ж

може приймати до себе дітей та усиновляти їх, наприклад, якщо частина нашої території визнана територією Росії [4].

Кейс 3. Сім'я Петренків жила спокійним життям до 24 лютого 2022 року. Після місяця від початку війни голову сім'ї Івана мобілізували. Мати з донькою zostались удвох. Пізніше мати вирішила виїхати тимчасово у Львівську область, дитину залишила на своїх батьків, оскільки донька не хотіла покидати домівку.

Сьогодні схожі ситуації зустрічаються все частіше. Батьки їдуть у інше місто чи країну з метою заробляння грошей, а сьогодні ще й отримання прихистку, а діти залишаються з родичами.

В даній ситуації дуже важлива підтримка від соціальних працівників та соціальних педагогів, наприклад, у школі.

У випадку, коли батьків немає поруч, дитина звичайно почуває себе самотньо та нікому непотрібною. Аби звернути на себе увагу, може потрапити до поганої компанії, почати вживати різні речовини та навіть думати про самогубство. Доцільно навести статистику самогубств серед підлітків, адже ця проблема може впливати через відсутність тісного контакту з батьками, відчуттям самотності, смутком. В додатках наводимо статистику самогубств (Додаток Г, Додаток Д).

Українське лонгітюдне дослідження, проведене в 2022 році в Україні показує результати опитувань серед дітей (11-12 років) та молоді (17-25) щодо суїцидальних проявів [38]. Результати наступні:

Таблиця 3.1

	11-12 років	17-25 років
У їхніх друзів були думки про самогубство	21,3%	28,5%
Спілкувались з кимось на тему самогубства	19,9%	40,9%
Надходили пропозиції скоїти	8,4%	2,1%

самогубство		
-------------	--	--

Кількість дітей та підлітків, схильних до суїцидальних проявів

25% молодих людей від 17 до 25 років думали про те, щоб скоїти самогубство, а 14% навіть планували як це зробити.

Статистику самогубств не можна прямо поєднувати з соціальним сирітством дитини, але ті ознаки, які має дитина, позбавлена батьківського піклування, дає немалу ймовірність вчинення самогубства.

Кейс 4. Олексію 14 років, майже не ходить до школи, а коли приходить, не має елементарних канцтоварів, домашнє невиконане. Батьки п'ють, їм ніколи займатись дитиною. Класному керівнику така поведінка хлопця здалась підозрілою, тому вона вирішила перевірити умови, де росте хлопець та ближче познайомитись з батьками. Коли вона прийшла, батьки були у стані алкогольного сп'яніння, квартира була брудна. Після звернення вчительки до соціальних служб, прийшла комісія з перевіркою. Батькам дали другий шанс на виправлення, проте після наступної перевірки, соціальні служби не побачили змін в кращу сторону. Дитину забрали в школу-інтернат. Але хлопцю пощастило, його 30-ти літня сестра змогла взяти над ним опіку та забрала до себе.

Дитина пережила неабиякий стрес та відчуває себе покинуто та відчужено. Соціальні працівники мають допомогти дитині налагодити внутрішній стан та оговтатись від пережитого. Фахівці мають продовжувати навідуватись до сім'ї хлопця, щоб переконатись, що він с сестрою живе у безпеці.

3.2 Профілактика соціального сирітства

Профілактика в соціальній роботі – напрям, що реалізується соціальною політикою держави та проводиться відповідно до законодавства країни за

допомогою діяльності установ освіти, культури, соціальної роботи, правоохоронних органів тощо [11, с. 166].

Профілактика поділяється на: первинну – це перш за все профілактика попередження появи проблеми; вторинну – здійснюється у випадку, коли варто уникнути загострення проблеми; третинну – робота, спрямована на перешкоду появі рецидивів якоїсь проблеми.

Профілактика соціального сирітства посідає основне місце у запобіганні соціального сирітства. Добре, що у нас в країні існує тенденція до взяття під опіку та піклування дітей, але якщо цю проблему сирітства не вирішити, цей процес буде нескінчений.

На сайті Верховної Ради України можна побачити Указ Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року», в якому зазначені мета, основні завдання та очікувані результати.

Очікувані результати такі:

- діяльність суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю з метою раннього виявити груп ризику та надати їм необхідні соціальні послуги, щоб дитину не забрали з родини;
- зменшення відсотку сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах;
- зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються в інтернатних закладах;
- зменшення кількості дітей, що знаходяться не в сім'ї;
- закріплення сімейних цінностей та відповідального батьківства та попередження соціального сирітства [21].

Проаналізувавши статистику, після ознайомлення з цією Стратегією, можна дійти висновку, що діти, які перебувають під опікою та піклуванням, коливаються від 73 до 87,5 % за період від 2012 до 2020 року (Додаток Б).

Проте профілактика соціального сирітства також має також включати в себе:

1. Зміцнення інституту сім'ї та формування сімейних цінностей. Зараз можна спостерігати тенденцію до зменшення кількості шлюбів, збільшення кількості неповних дітей. В суспільстві варто більше говорити про здорові сімейні цінності, де батьки поважають одне одного, чують, а головне спільно прагнуть нести відповідальність за дитину.

2. Здійснення супроводу та реабілітації неблагополучних сімей, виявлення їх на ранніх етапах. Виявлення на ранніх етапах можливе через роботу соціального педагога або соціального працівника у садочках та школах.

3. Розвиток системи соціальної інтеграції соціальних сиріт. Це мають бути психологічні консультації, терапія для дітей, що знаходяться під опікою та піклуванням. Це дасть їм змогу краще звикнути до нових умов життя.

4. Стабілізація соціальних, економічних та політичних процесів у країні. Сьогодні це як ніколи актуально. Через нестачу грошей, нестабільну ситуацію в країні, батьки вимушені кидати тимчасово або навіть на завжди своїх дітей.

5. Матеріальна та психологічна підтримка сімей, особливо молодих та неповних сімей. Батьки мають бути впевнені, що завтра їм буде чим нагодувати своїх дітей, до того ж, мають безперешкодно отримувати консультації психологів та соціальних працівників у разі появи непорозумінь з дітьми, у разі емоційного вигорання, особливо у жінок, частіше після пологів та в перші роки життя малюка.

6. Можливість проходження певного навчання підліткам та молодим людям перед створенням власної сім'ї. Це дасть змогу молодим людям це раз впевнитись у бажанні чи не бажанні створювати сім'ю, зважити всі за та проти народження дітей, проаналізувати можливі проблеми, з якими може зіштовхнутися подружжя після народження дітей тощо.

7. Проходження психологічної готовності до створення сім'ї, до дасть змогу майбутнім батькам морально підготуватись до відповідальності за дитину, проходження певних тренінгів та тестів да готовність до батьківства.

8. Проблеми соціального сирітства мають висвітлюватись у засобах масової інформації задля зменшення стигматизації цього явища. Поки це велика соціальна проблема, ми маємо про неї говорити, маємо розуміти важливість ситуації, коли біологічні батьки через певні причини не можуть приймати участь у вихованні своїх дітей.

Щодо профілактики соціального сирітства у сім'ях, що взяли під опіку та піклування дітей, то тут варто зазначити, що не всі опікуни та піклувальники були готові стати «батьками» «новим» дітям, не всі можуть справлятися з новими умовами.

Тому кандидатам в опікуни та піклувальники мають мати можливість проходити спеціальне навчання, а більшості опікунських сімей потрібний професійний супровід.

Буває так, що майбутні опікуни та піклувальники беруть до себе дитину через жалість та співчуття до дитини. Тому важливо перед взяттям дитини передивитись свою мотивацію до цього, яка зможе забезпечити добрі стосунки та взаєморозуміння в родині.

Трапляється, що сім'я повертає дитину або взагалі може здати до дитячого будинку, тому що батьки намагались впоратися з усіма завданнями і складнощами, що стояли перед ними, але виявилися просто не в змозі це зробити, бо не думали про те, що можна звернутися за допомогою до спеціалістів.

В Україні існують курси як для прийомних сімей, так і для опікунів та піклувальників, проте не всі опікуни та піклувальники їх проходять.

Курси для опікунів та піклувальників-не родичів стали обов'язковими у 2008 році. Ці курси проходять ті люди, які замінюватимуть батьків дитині, позбавленій батьківського піклування, щоб бути підготовленими до ролі батьків саме для таких дітей.

Задля профілактики соціального сирітства у родинах, які взяли під опіку та піклування дітей, ці курси особливо важливі, хоча багато хто так не вважає. Батьки, які виховати свою дитину або дітей, думають, що в них є величезний

досвід у вихованні дітей, тому опіка над іншою дитиною не складе труднощів. Але, як виявляється, це не зовсім так, бо брати на виховання дитину, чиїх батьків позбавили батьківських прав або дитину, яку покинула мати через те, що не змогла впоратись зі своїми обов'язками – це зовсім інше в порівнянні з вихованням своєї дитини, яка була окутана любов'ю з дитинства, яка не замислювалась, як це бути покинутою.

Багато з соціальних сиріт, як було зазначено раніше, мають проблеми зі своїм прийняттям, з довірою до людей, мають низьку самооцінку та певну напруженість у спілкуванні з іншими, тому опікун-родич, тітка, наприклад, чи двоюрідна сестра, можуть просто не знати про те, які психологічні травми пережила ця дитина.

Щодо опікунів та піклувальників старшого покоління, тобто, бабусі, дідуся, інші родичі старшого віку, які мають відчутну різницю з дитиною-сиротою мають теж проходити курси та навчання. Оскільки представники старшого покоління можуть не так розуміти психоемоційні потреби свого підопічного, виховувати старими методами виховання, не знатимуть як впоратись з тією чи іншою проблемою, через те, що просто не стикались з нею.

Спеціальне навчання опікунів та піклувальників навчить їх бути більш терплячими та чуйними до дитини. Адже варто розуміти, не кожна дитина, після того як її покинути, зможе швидко прийняти нову людину у своє життя, довіряти їй, адже минулий досвід показав, що дорослі можуть зрадити та покинути.

До профілактики соціального сирітства в родинях, які взяли під опіку та піклування дитину можна віднести ще з'ясування сімей, які не можуть взяти на себе відповідальність за дитину, вони не готові до нової ролі, оскільки в деяких випадках трапляється так, що опіка та піклування над дитиною – вимушена міра, а не бажання.

До числа профілактичних заходів соціального сирітства належить покращення рівня соціального обслуговування дітей, які знаходяться під опікою та безпосередньо опікунів, створення для дітей умов для фізичного та

інтелектуального розвитку та підготовка їх до дорослого життя [20; 24, с. 67-71].

Проведення тренінгової та просвітницької діяльності добре вплине на профілактику соціального сирітства. Опікуни та піклувальники мають відповідально ставитись до виховання та розвитку дитини, сприяти покращенню психологічного клімату в сім'ї, підтримувати дитину у її починаннях, формувати здорове ставлення до сім'ї, оскільки це важливо для дитини у майбутньому для створення власної.

Опікунам та дітям можна порекомендувати створювати спільні вечори, на яких сім'я буде проводити час разом, грати, розмовляти, разом готувати та займатися іншими різними хобі. Проведення якісного часу разом сприятиме закріпленню дружніх стосунків в сім'ї та більшої комунікації між її членами.

Не забуваємо також про роботу з дітьми, які залишились без батьківського піклування. Є деякі фактори, які можуть стати причинами дезадаптації в сім'ях опікунів та піклувальників, серед них:

1. Відчуття самотності.
2. Низька самооцінка.
3. Відчуженість.
4. Почуття провини, оскільки дитина не розумітиме чому батьки не з нею, чому за неї відповідає бабуся, дідусь чи інші люди.
5. Недовіра до дорослих. Дитина може думати, що якщо її покинути один раз, її покинуть і вдруге. Тобто, формується недовіра до світу, до оточуючих, що стане перешкодою у побудові тісних взаємин.
6. Часта зміна настрою та інше.

Важливо в такому випадку надавати допомогу та підтримку батькам-опікунам та піклувальникам. Зараз існують такі програми, але мало хто про них знає [13].

Особливого втручання потребують діти, які залишились без батьківського піклування, при цьому отримали сильний травматичний досвід, наприклад, насильство в родині.

Опікуни та піклувальники мають проходити якісь тренінги або курси з попередження емоційного вигорання та підтримки здорової атмосфери в сім'ї.

На виробничій практиці взимку нам вдалось на зустрічі с соціальними працівниками Харківського обласного центру соціальних служб поспілкуватися на тему проблематики соціального сирітства.

Вони поділились деякими думками з цього приводу та розповіли з якими проблемами зараз стикаються люди, які хочуть взяти під опіку та піклування дітей. Головною проблемою, з якою стикаються опікуни – це виплати. Особливо це стосується міст, які знаходяться під окупацією. Виникає також проблема в взаємовідносинах опікунів та дітей через, наприклад, різницю поколінь. Тобто, часто конфлікти виникають у дітей з бабусею та дідусем, оскільки, через велику різницю у віці, опікуни можуть нехтувати певними бажаннями дитини, не чути її прохань, виховувати старими методами тощо.

Бували ситуації також, коли потенційні опікуни та піклувальники писали відмови від дитини, оскільки самостійно виховувати вони не схотіли через брак часу та неможливість забезпечити дитині нормальні умови життя.

Важливим у роботі з сім'ями опікунами або піклувальниками виступає саме соціальний працівник. Можна окремо згадати про ролі соціальних працівників. Специфіка полягає в тому, що соціальний працівник тут може брати на себе декілька ролей одночасно:

1) консультант. Якщо говорити про конкретне консультування, про це про допомогу у вирішенні труднощів у спілкування, подолання агресії у дітей та підлітків, їхніх почуттів самотності, можливого прояву девіантної поведінки (бродяжництво, суїцид тощо);

2) психолог: допомагає подолати кризові ситуації в опікунів та дітей, проводить сеанси, направляє у правильний шлях вирішення тих чи інших питань;

3) аніматор: можливість дитини прийняти участь у різних соціокультурних заходах, проектах, зайняття різними хобі на гуртках, можливість спільно опікунам та дітям проводити спільно час тощо;

4) брокер: надання інформації та направлення до спеціалістів на різних служб у мету отримання певних соціальних послуг, наприклад, грошові виплати, консультації психолога, педагога;

5) захисник прав та інтересів клієнта: тут соціальний працівник може виступати також як позивач, наприклад, у випадку, коли опікуни та піклувальники не виконують належних обов'язків, погано поведуться з дітьми, та адвоката, який захищає права та інтереси опікунів та піклувальників [28].

Для більш ефективного проведення профілактичних заходів соціального сирітства в родинях, де виховуються діти, позбавлені батьківського піклування, можна запропонувати запровадити певний проект на підтримку батьків-опікунів та піклувальників та роботу соціальних працівників на рівні громади.

Соціальний проект «Не залишай дитину»

Проблема. Сьогодні багато дітей вимушені зростати без супроводу біологічних батьків, особливо зараз, в умовах воєнного стану. Кількість дітей-соціальних сиріт, які живуть з родичами та близькими, виросла, а значить, виросла і потреба у допомозі в адаптації у новому статусі опікунів та дітей. Проект поширюватиметься саме на опікунів та піклувальників, адже саме вони є відповідальними за якнайшвидшу адаптацію дітей до своїх сімей, забезпечення всього необхідного для життя та навчання дитини. Тому саме опікунів та піклувальників треба навчити вирішувати проблеми та налагоджувати взаємовідносини з дітьми. При консультаціях та порад фахівців опікун зможе в подальшому самостійно справлятися з труднощами у вихованні дитини.

Ціль: покращення психологічного стану учасників проекту, вирішення їхніх юридичних проблем, адаптація до нових умов життя.

Завданнями проекту може бути покращення психологічного клімату в сім'ї, надання соціально-психологічної та реабілітаційної допомоги опікунам та піклувальникам, юридичні та консультаційні послуги тощо.

Цільовою аудиторією саме є сім'ї, які взяли під опіку та піклування дитину.

Очікуваними результатами такого проекту можуть бути:

- 1) покращення психологічного стану опікунів та піклувальників;
- 2) адаптація опікунів та піклувальників до нового статусу;
- 3) надання психологічної та юридичної допомоги опікунам та піклувальникам.

Учасники проекту:

Порядковий номер	Найменування заходу	Кількість учасників
1.	Визначення проблем та потреб учасників	30
2.	Групова робота з психологом	30
3.	Проведення арт-терапії	30
4.	Надання юридичної допомоги	30
5.	Надання юридичної допомоги	30

План виконання

Етапи реалізації	Завдання	Опис заходів для здійснення етапу	Строк реалізації етапу
Аналіз ситуації	Виявити проблему, її актуальність	1. Виявлення проблеми. 2. Аналіз проблеми. 3. Постановка завдань	7 днів (01.07.-08.07. 2023)
Розробка	Надання оцінки можливостей, визначення цілей, мети, створення необхідної документації	– Оцінка можливостей; – Формування команди проекту; – Проведення PR-кампанії; – Визначення необхідних робіт і складання	14 днів (09.07.-23.07.2023)
Реалізація	Реалізація	– Проведення	3 місяці (24.07.-

проекту	напрямів роботи, сприяння психологічній реабілітації сімей та надання їм необхідної юридичної допомоги	фандрайзингової кампанії; – Проведення моніторингу за діяльністю; – Залучення учасників до проекту; – Визначення проблем та потреб учасників; – Робота із психологом; – Проведення арт-терапії; – Надання гуманітарної допомоги; – Надання юридичних послуг.	24.10.2023)
Завершальна частина	Аналіз проведеної роботи, підбиття підсумків	Звітність та розбір результатів	6 днів

Про створення та існування проекту, його результатів, громадськість може дізнатися через соціальні мережі та власний сайт.

Щодо юридичних осіб, які варто залучити про проекту: соціальних працівників, які надаватимуть допомогу у адаптації опікунів та піклувальників; психологів для психологічної допомоги та надання рекомендацій; юристів для захисту прав та інтересів сімей; волонтерів.

В контексті даного проекту доцільним буде створення соціальної реклами задля того, щоб суспільство розуміло важливість проблеми соціального сирітства, не боялось брати на себе відповідальність за чужу дитину, а також

могла звернутись за номерами гарячої лінії у випадку виникнення кризової ситуації.

Зазначимо, що ефективність проведення профілактики соціального сирітства можливе і на рівні громади. Зараз же багато громад, зокрема, які знаходяться не на територіях бойових дій, допомагають людям, і тим же внутрішньо-переміщеним особам, вирішити певні питання. Серед таких людей трапляються і ті, хто взяв до себе під опіку або піклування дитину. Тож, ефективність роботи у профілактиці соціального сирітства можна розглядати у формі певних заходів, мета яких полягає у попередженні виникнення соціального сирітства, виявлення причин та передумов виникнення такого явища та запровадження певних соціально-педагогічних методів і технологій у роботі з виявлення початкових ознак і попередження і недопущення подальшого розвитку проблеми [12, с. 68-70].

Пропонуємо соціальну роботу в громаді на прикладі Зміївської громади, де за даними сайту Зміївської міської ради, знаходяться 89 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а 54 дитини взяли під опіку [15; 33, с 30-74].

Щодо суб'єктів, відповідальних за виконання даної роботи є, перш за все, органи місцевого самоврядування, організації, соціальні служби, різні центри, групи самопомоги та багато інших, а також фахівці – соціальні працівники, психологи, соціальні педагоги, інші спеціалісти, волонтери.

Об'єктами тут виступають сім'ї, які взяли під опіку та піклування дітей або планують це зробити незабаром.

Робота з такими сім'ями має включати в себе соціальний супровід. Саме соціальний супровід допоможе соціальному працівнику дізнатись більше про сім'ї, їхні проблеми, допоможе вирішити труднощі та буде посередником між організаціями та службами громади, які допоможуть у разі виникнення більш глобальних проблем сім'ї.

Сім'ям, які взяли під опіку та піклування дітей, необхідні наступні ресурси:

1. Матеріальні. Тобто, забезпечення грошовою допомогою та пільгами.

2. Людський ресурс. Він є надзвичайно важливим, адже тут розуміється як спілкування із сім'єю, підтримка рідних, так і комунікація з фахівцями, зокрема з соціальними працівниками. Дуже важливо спілкуватись з однодумцями та людьми зі схожими проблемами, адже об'єднавшись можна спільно вирішити проблеми, допомагати одне одному та спробувати полегшити своє життя та становище, в якому знаходиться людина або сім'я.

3. Матеріальні ресурси. Придбання речей для дитини, канцтоварів для садочка або школи, ліків, забезпечення певними апаратами (візки, різними апаратами для слуху, зору, палиці для пересування тощо) у випадку, якщо в сім'ї є дитина з інвалідністю.

Щодо дій соціального працівника у роботі з сім'ями в Зміївській міській територіальній громаді, можна запропонувати такі види роботи:

✓ Соціальна адаптація. Опікунам та дітям треба допомогти інтегруватись у суспільство шляхом надання психологічної допомоги; формуванню і розвитку у дітей соціальних навичок; заохочення до участі в клубах за інтересами, гуртках, участь у різних культурних програмах тощо

✓ Консультування - важливий комплекс заходів, за яким звертаються до соціальних працівників у разі виникнення складної життєвої обставини. Консультування необхідне для таких сімей, адже в такій ситуації дуже важливо отримати психологічну допомогу, підтримку та розуміння в такому становищі, поговорити зі спеціалістом, який допоможе скоригувати свій психологічний стан, активувати внутрішні сили та отримати психолого-просвітницьку інформацію тощо.

К контексті соціальної роботи в громаді, використовують різні моделі та технології.

Тож доречним тут є використання моделі соціального планування, якою користуються у разі потреби зібрання даних щодо проблеми й визначення належних послуг, програм та заходів, до того ж ця модель соціального безпосередньо залучує людей до вирішення власних проблем. А це дуже

важливо, оскільки люди мають бути зацікавлені та мають хотіти вирішити власні проблеми, інакше це зробити буде складно.

В даній ситуації можна застосувати тактику кампанії, а саме лобіювання, тобто, привернути увагу громадськості до проблеми, доречно ще буде звернення до ЗМІ, а за допомогою проекту, який ми пропонуємо у роботі, це зробити буде простіше.

Серед технологій, які тут можна застосувати – це створення ініціативних груп, проведення інформаційних кампаній, робота з інформацією. Люди з можуть створити групи самопомоги, яких можуть супроводжувати соціальні працівники. Такі групи самопомоги матимуть на меті практичну роботу, яка сприятиме колективній участі членів групи у вирішенні своїх питань та проблем. Сім'ї спілкуватимуться один з одним, ділитимуться досвідом, тож це може стати добрим помічником у профілактиці соціального сирітства [32, с. 46-86].

З метою кращого розуміння потреб опікунів та піклувальників, пропонуємо спеціальні анкети, які допоможуть соціальним працівникам у роботі в громаді зрозуміти більш ширше коло проблем, з якими стикаються опікуни та піклувальники та у подальшому розробляти план дій стосовно співпраці з ними (Додаток Е). Паралельно з цим, доцільно буде запропонувати соціологічну анкету саме для фахівців соціальної сфери з метою вдосконалення роботи з родинами, що взяли дітей під опіку або піклування та вивчення проблем, що виникають у роботі з такими родинами (Додаток Ж).

3.3 Виявлення та адаптація соціальних сиріт

Визначимо поняття адаптація та виявлення клієнтів у соціальній роботі.

Під адаптацією розуміють процес звикання людини до нових умов існування, соціальної групи, включення людини у групу чи середовище, прийняття нею певних норм, правил та традицій, які існують у групі [11, с.7].

Результат адаптація дитини є важливим кроком в успішній взаємодії з опікунами та піклувальниками, адже, з'явившись у новій родині, дитина починає знайомитись зі своїми правами та обов'язками, які панують у цій родині, засвоює певні норми, звикає до людей, які її оточують тощо.

Виявленням клієнта у соціальній роботі можна назвати аналіз недостатніх ресурсів та потреб у людини, її нестабільного психологічного стану, неможливість подолати свої труднощі самостійно тощо.

Процес виявлення клієнта, зокрема соціальну сироту може здійснюватися наступним чином: батьки можуть звернутись на допомогу до соціальних працівників або психологів самостійно, наприклад, через те, що не можуть справлятися зі своєю дитиною; соціальні працівники або педагоги у школі можуть звернутись до соціальних служб з метою перевірки умов, де росте та живе дитина.

У контексті виявлення соціальних сиріт, варто проаналізувати певні індикатори, які допоможуть визначити соціальних сиріт.

Для виявлення соціальних сиріт нам допоможуть певні риси або характеристики цієї соціальної групи. У цьому нам допомогла стаття Шепелева Г.А. [42]:

Перша характеристика – вік (до 18 років).

Друга характеристика: позбавленні батьківської опіки. Тобто, батьків цих дітей позбавили прав через відсутність належного виховання та дотримання батьківських обов'язків. Діти стали соціальними сиротами через насильне розлучення з батьками або зникнення батьків, через хворобу батьків,

позбавлення їх волі, перебування на фронті або через небажання батьків виконувати свої обов'язки.

Третя характеристика: емоційний стан дитини, її поведінка та взаємовідносини з іншими. Діти, покинуті батьками, відчують ворожість до дорослих через страх бути знову покинутими та непотрібними, вони проявлять холодність у спілкуванні, часто не хочуть йти на контакт, демонструють зверхню поведінку.

Четверта характеристика: проблеми у спілкуванні та низька самооцінка. Діти часто вважають себе винними, не такими як інші, оскільки їх покинули, а значить з ними щось не так. У ранньому віці особливо гостро проявляється така позиція, оскільки дитина ще не має достатніх вмінь та навичок до аналізу ситуації та критичного мислення. Через це дитина матиме проблеми у спілкуванні з іншими, оскільки замкненість та впевненість у тому, що вона нікому не потрібна, ставатимуть на заваді до створення близького контакту з іншими.

Індикаторами виявлення соціальної сироти можуть бути також такі суб'єктивні показники: відчуття самотності, відсутність людини, якій би дитина могла розповісти про свої проблеми та переживання, відчуття непотрібності батькам та незахищеності, важкі стосунки з батьками.

Варто зазначити, що всі діти різні, і те, що є нормою для одного, не є нормою для іншого. Одну дитину можуть систематично карати, але вона до цього ставиться нормально і вважає, що заслуговує на це, а для іншої дитини це може стати травмою та погіршенням стосунків з батьками або опікунами. І інша сторона: одна дитина хоче дорогий телефон, але розуміє, що батьки не в змозі собі це дозволити, а інша дитина може вважати, що її батьки не люблять та нічого не купляють. Тобто, тут є важлива межа між тим, як насправді дитина живе і тим, як вона себе відчуває.

Лонгітюдне дослідження, проведене в Україні у 2022 році має результати проведених опитувань стосовно почуття самотності у дітей. Так, у молодих

людей 17-25 років відчуття самотності спостерігається у 14,4%, у дітей 11-12 років 8,4% [38, с. 30-32].

Підтверджуємо важливість розгляду такого показника, адже він може свідчити про відсутність тісних стосунків в родині та ігнорування дитини батькам. Але навіть і тут є нюанси: одній дитині буде вистачати декількох годин в день, проведених з батьками, іншій буде мало під дня або навіть усього дня.

Варто виділити критерії, за якими можна охарактеризувати сімей груп-ризику, в яких діти можуть набути статус соціальної сироти:

1. Неповні сім'ї. Як правило, такі сім'ї часто стикаються з фінансовими труднощами. Відповідальність, яка лежить на одному з батьків за дитину, може обтяжувати та тиснути, мати або батько може не справлятися з вихованням дитини. У дитини можуть виникати проблеми у комунікації та у взаємовідносинах з протилежною статтю, через що дитина може закриватися та відчужуватися, почне змінювати своє ставлення до батьків та обвинувачувати у причинах своїх проблем.

До того ж, якщо мати або батько виховує дитину самостійно, і в неї або нього не вистачає грошей, тоді виникає необхідність поїздки на заробітку в інше місто або іншу країну. Таким чином, дитина залишатиметься під наглядом інших людей.

2. Малозабезпечені сім'ї, через достатньо низький дохід або безробітних батьків. В такій сім'ї зазвичай досить напружена психологічна атмосфера. До того ж, діти в такій сім'ї зростають у не дуже хороших побутових умовах.

3. Сім'ї неблагополучні. Зазвичай, ще сім'ї, де батьки або один з батьків має алкогольну залежність, наркотичну, веде аморальний спосіб життя, вчиняє насильство по відношенню до дитини та інших членів сім'ї.

4. Сім'ї, в яких є діти з тяжкими хворобами, інвалідністю або хтось з батьків. В такій ситуації так само може не вистачати грошей через великі витрати на лікування чи придбання спеціального обладнання та речей. На

батьків може бути обтяжливим паралельно приділяти увагу вихованні дитини та піклуватись про чоловіка або жінку з інвалідністю.

5. Внутрішньо-переміщені сім'ї. Не так давно у нас з'явилась нова група ризику – внутрішньо-переміщені особи. Переселенці зіштовхнулись з масою проблем: відсутність або недостача коштів, відсутність або пошкодження житла, напруженість, пошук нової роботи та місце, де можна тимчасово пожити, емоційний тиск, проблеми з самопочуттям, страх за майбутнє, проблеми в адаптації до нового місця, людей тощо. Все це теж можна вважати потенційними ризиками виникнення соціального сирітства. В даному випадку можуть зустрічатись різні ситуації, наприклад, дитині важко на новому місці, вона просить батьків повернутись додому, але батьки мають іншу точку зору через знайдення нової роботи чи просто життя в більш безпечному місці. Тож батьки можуть залишити дітей на когось з рідних вдома, а самі в цей час перебувати і іншому місці [34].

Проаналізувавши літературу та деякі матеріали з теми соціального сирітства, хочемо надати певні рекомендації щодо адаптації соціальних сиріт в сім'ях опікунів та піклувальників.

Проведення педагогічної роботи з потенційними опікунами та піклувальниками. Надання їм необхідної психологічної, юридичної підтримки, проведення тренінгів з ними, надання інформації та рекомендацій, роз'яснення про їхні права та обов'язки, можливе створення гарячої лінії, на яку зможуть звернутися опікуни та піклувальними у разі виникнення критичних проблем.

Проведення соціального супроводу, про який ми згадувати раніше, сім'ї опікуна та піклувальника, оскільки, як показує практика, він у нас в країні на досить низькому рівні. За допомогою соціального супроводу у складних випадках, соціальний працівник знатиме, в яких умовах живе дитина, чи є в неї все необхідне для навчання, чи є в неї потреба у придбанні важливої техніки (телефон для зв'язку, ноутбук чи комп'ютер для навчання), одягу, канцтоварів, засобах особистої гігієни, як у дитини проходить навчання, який в неї психологічний стан та взаємовідносини з опікунами. Дуже важливе матеріальне

становище сім'ї дитини, наявність певних виплат для підтримання життя та добробуту дитини.

Моніторинг може показати ефективність надання послуг завдяки певним критеріям:

→ сім'я опікуна або піклувальника успішно вирішила проблеми та намагається робити певні шляхи попередження появи проблем. Це може побачити у зміні к кращу сторону матеріальної сторони сім'ї, психологічного клімату, це вміння членів сім'ї заздалегідь попередити появу проблеми, яка може зашкодити нормальному життю сім'ї тощо;

→ опікуни та піклувальники змогли знайти спільну мову, в них покращились взаємовідносини та розуміння одне одного. Показником цього можуть слугувати відсутність конфліктних ситуацій, налагодження комунікації між членами сім'ї, нормальний спосіб життя дітей, стабільні результати у навчанні дитини тощо;

→ поліпшилось соціальне життя сім'ї та загальний добробут. Показником цього можуть бути спільне проведення часу усіх членів сім'ї, активний відпочинок, соціалізація та адаптація дитини до нових умов проживання, відповідний матеріальний стан сім'ї;

→ члени сім'ї активно займаються вирішенням проблем. Це можна побачити у відповідних діях членів сім'ї: звернення до різних служб та організацій, які допомагають таким сім'ям, соціальне залучення сім'ї, її активне звернення за консультаціями, педагогічною, медичною, юридичною, психологічною та матеріальною допомогою, участь у різних програмах тощо [19, с.115-121].

Хорошою ідеєю було б введення випадку з сім'ями опікунами та піклувальниками.

Введення випадку – комплексний алгоритм дій та послуг, які мають на меті виявляти життєві негаразди людини або сім'ї та допомагати і спрямовувати у їх вирішенні [3].

Ведення випадку включає в себе виявлення проблем сім'ї, допомога у їх вирішення, моніторинг ефективності вирішення проблеми тощо.

Соціальну роботу з дітьми, позбавлених батьківського піклування варто проводити у навчальних закладах. Зокрема у школах, соціальні працівники та педагоги мають проводити педагогічну роботу з дітьми, які перебувають у кризовій ситуації, потребують адаптації та прийняття становища, в якому вони опинилися: ведення обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та які живуть з опікунами та піклувальниками; профілактична та просвітницька робота з дітьми та підлітками; запровадження різних форм та методів соціальної роботи з дітьми, які перебувають під опікою та піклуванням; створення належних умовин, які сприятимуть належному розвитку фізичної, емоційної та інтелектуальної сфер дитини тощо [24].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі ми розглянули особливості та тонкощі у профілактиці соціального сирітства, зокрема в умовах воєнного стану.

Виявлення соціальних сиріт, адаптація дітей до нових умов та статусу, навчання та супровід опікунів та піклувальників, аналіз кейсів, пропозиція проекту та розгляд ролей соціальних працівників у роботі з сім'ями-опікунами та піклувальниками – все це важливі складові у профілактиці соціального сирітства в Україні під час воєнного стану.

У цьому розділі ми надали певні рекомендації, які сприятимуть кращому попередженню та профілактиці соціального сирітства у сім'ях, в яких батьки стали опікунами та піклувальниками.

Дорослим важливо знати про можливість отримання допомоги у разі необхідності, про підтримку фахівців, про підтримку їх і кризових ситуаціях тощо.

Неготовність близьких людей стати опікуном або піклувальником для дитини – серйозна загроза для виникнення соціального сирітства в сім'ях, які взяли дитину до себе. Тому з метою профілактики виникнення такого явища, були запропоновані деякі рекомендації.

Задля повного розуміння вирішення проблеми в контексті даної проблеми, було проаналізовано роль соціальних працівників, їхня робота з такими сім'ями.

Проект, запропонований нами у роботі, а також проведення анкетування, має на меті покращення психологічного клімату в сім'ях, допомоги у вирішення складних ситуацій та адаптація до нового статусу й умов та більшого розуміння труднощів, з якими стикаються ці сім'ї та соціальні працівники у роботі з ними.

ВИСНОВКИ

В Україні проблема соціального сирітства існувала давно, вона була актуальною багато років, а сьогодні постала вагоме місце серед проблем, з якими стикаються сім'ї та суспільство загалом. Воєнний стан вплинув на сім'ї по-різному, зокрема став причиною, через яку діти не можуть бути з батьками, вони вимушені виховуватись іншими людьми.

Профілактика соціального сирітства здійснюється в рамках соціальної роботи. Це процес є доволі складним, має певні особливості, які варто враховувати при роботі з опікунськими сім'ями та дітьми.

Серед завдань, які постають перед соціальними працівниками в контексті цієї проблеми – психологічна робота та підтримка, надання рекомендацій, соціальний супровід, консультування, ведення випадку, запровадження тренінгів тощо.

В теоретичному розділі бакалаврської роботи ми проаналізували проблему соціального сирітства, розглянули чинники та передумови виникнення цього явища. Далі було охарактеризовано тонкощі опіки та піклування в умовах воєнного стану, особливості на індикатори, за якими можна виявити соціальних сиріт, поруч з опікою та піклуванням згадали про інші форми сімейного влаштування, встановили зміст та різницю кожного.

За допомогою аналізу сайтів та літератури, нам вдалось визначити особливості соціального сирітства як феномену, визначити його характеристики та особливості.

Аналіз сайтів та законів України допомогли розібратись нам в особливостях взяття під опіку та піклування дітей в умовах воєнного стану, охарактеризувати спрощений документальний варіант взяття під опіку та піклування, проте нелегкий шлях до навчання та адаптації дитини до нових умов та певні проблемами під час та після взяття дитини до себе в сім'ю, тому в роботі пропонується анкета для більшого розуміння проблем таких сімей.

Хоч під час воєнного стану, процес взяття дитина під опіку та піклування дещо спростили, та це відмінняє інших проблем, з якими можуть зіштовхнутися як і діти, так і опікуни.

В практичному розділі, за допомогою кабінетного дослідження, проведене в рамках бакалаврської роботи, ми побачили чинники та наслідки виникнення соціального сирітства в родинах, що мають дітей під опікою та піклуванням. Це й підштовхнуло нас до написання певних рекомендацій та розробки механізмів профілактики соціального сирітства.

Аналіз чинників та передумов виникнення соціального сирітства підштовхує нас до визначення важливості підтримки сімей матеріально та психологічно, особливо неповні сім'ї, багатодітних та молодих сім'ї, більш поглиблено займатись вивченням причин появи сімей, які не можуть та не хочуть брати відповідальність за дитину та сприяти зміні їхнього світогляду шляхом підтримки, навчанню самостійно вирішувати проблеми, корекції сімейних стосунків, формувати сімейні цінності та інші соціально-педагогічні механізми, боротися з різними формами девіантної поведінки, що заважатимуть нормальному функціонуванню сімейних стосунків тощо.

Щодо профілактики соціального сирітства, можна дійти висновок, що це — багаторівневий процес, до якого залучені різні сфери. Систему соціальної профілактики необхідно розвивати й далі, виходячи з економічної доцільності, а також одного з пріоритетів соціального захисту дитинства — виховання дитини в сім'ї.

Завданням системи соціальної профілактики є не лише підбір та підготовка кандидатів у опікуни та піклувальники, а й надалі психолого-педагогічного та соціального супроводження сімей, що взяли під опіку та піклування дітей з метою недопущення вторинного сирітства, під яким розуміються випадки повернень дітей до інституційних установ. Ця діяльність включає індивідуальні консультації, тренінги, практичні заняття з метою адаптації дітей у новій для них сім'ї та навчанню опікунів у вихованні дітей

На нашу думку, запровадження проекту та робота на рівні громади можуть бути ефективними методами профілактики соціального сирітства в родинях, де є під опікою та піклуванням діти, адже вони допоможуть викоринити першопричини проблем та стати справжнім порятунком для сімей. Робота в громаді дасть можливість спільно виокремити проблеми та вирішили їх разом.

Якщо така робота буде проводитись, інші люди або сім'ї не боятимуться брати на себе відповідальність за чужу дитину та зможуть з радістю стати опікуном.

Ми не можемо уникнути та передбачити чинники та ризики, які виникають в сім'ях та суспільстві загалом, такі як економічна криза, війна в країні, розпад сім'ї, вимушена міграція закордон тощо, проте можемо полегшити дітям життя та дорослим, які взяли у свою сім'ю дитину.

Вважаємо аналіз даної теми актуальним та важливим для України. В період воєнного стану людям потрібна допомога у всіх сферах життя, зокрема з дітьми. Наші рекомендації сприятимуть покращенню психологічного клімат в сім'ї, душевного спокою дитини, розуміння батьками важливості звернення на допомогу до спеціалістів, до інших людей, важливість визнавати свої помилки у вихованні та брак досвіду, проте не боятись у цьому зазнатись та навчитись новому.

Зазначимо, що у вітчизняній літературі аналіз чинників виникнення соціального сирітства в сім'ях, які взяли дитину під опіку та піклування, не охоплені повністю. Тобто, сьогодні з'явилися нові причини та передумови виникнення такого явища, адже опікуни та піклувальники сьогодні вперше стикаються з війною такого масштабу. В таких умовах потенційні опікуни та піклувальники можуть бути не готові до взяття дитини до себе, їм психологічно складно це зробити, або ж, якщо взяли дитину, вони через стрес та нерозуміння, що робити, стикаються зі складнощами у спілкуванні з дитиною. Наслідком стресу через війну, дорослі можуть не стримувати своїх емоцій, можуть підвищувати голос на дитину, відчувати втому від спілкування з дитиною,

нехтувати її бажаннями та потребами, оскільки самі потребують допомоги фахівця, проте не кожний дорослий може про це здогадуватись. Як наслідок – опікун або піклувальник захоче відмовитись від дитини або просто не буде виконувати свої обов'язки належним чином.

Важливість теми після закінчення воєнного стану нікуди не зникне, проте вже зараз ми маємо думати про те, як можна вплинути на покращення умов та взаємодії опікунів з дітьми, як полегшити пристосування та адаптацію і тих, і інших, як виявили завчасно соціальних сиріт задля недопущення ускладнень становища в сім'ї тощо.

Формат даної роботи звичайно не розкриває усіх засад профілактики соціального сирітства, проте вона підштовхує нас на вивчення більш глибокого аналізу і потребує зусилля разом взятих держави та суспільства, активність громадян, запровадження проекти та програми організацій, роботу фахівців, груп самопомоги тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичук І. Проблема соціального сирітства в сучасному українському суспільстві. Розділ 2 Актуальні проблеми соціального забезпечення. *Humanitas, Bun. 1*, 2021. С. 54-59.
2. В Україні майже 69 тисяч дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування: веб-сайт.
URL: <https://susplne.media/167932-v-ukraini-majze-69-tisac-ditej-sirit-i-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvanna-minsocpolitiki/> (дата звернення: 16.04.2023).
3. Ведення випадку у сфері захисту дитини: буклет.
URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/9081/file/case-management> (дата звернення: 13.05.2023).
4. Викрадене майбутнє. Чому Росія забирає наших дітей. Інтерв'ю: веб-сайт.
URL: <https://grnt.media/interview/chomu-rosiya-zabyraye-nashyh-ditej/> (дата звернення: 18.05.2023).
5. Війна забрала і маму, і тата: як стати опікуном, прихистити чи усиновити дитину під час війни: веб-сайт.
URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/11/8/251184/> (дата звернення: 10.05.2023).
6. Галкіна О. В. Соціальне сирітство як соціально-психологічна і правова проблема в Україні // Актуальні напрями практичної психології і психотерапії. Збірник тез VIII Міжнародної наук.-практ. конф. за наук. ред. І. В. Жданової, м. Харків, 16 грудня 2020 р. Харків : ХНУВД, 2020. С. 48–52.
7. Державна служба статистики України: веб-сайт.
URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.05.2023).

8. Дибайло В. Д., Кияниця З. П. Звіт №1 «Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів»: за результатами моніторингу за лютий-червень 2022 роки. Київ, 2022.
9. Дитячий будинок сімейного типу: Діти. Проект міністерства соціальної політики України: веб-сайт.
URL: <https://www.msp.gov.ua/content/dityachiy-budinok-simeynogo-tipu.html> (дата звернення: 17.05.2023).
10. Досвід Cedos: соціальні дослідження для суспільних трансформацій. Аналітичний центр Cedos, 2021. 120 с.
11. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. Київ, Сімферополь: Універсум. 2012. 536 с.
12. Єр'оміна Л. Є. Практикум з соціальної роботи. Част. I : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. Є. Єр'оміна; за заг.ред. О. В. Федорової. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2017. 140 с.
13. Запит на екстрену гуманітарну допомогу для України: веб-сайт.
URL: <https://care-in-action.org/ua/supporting-carers> (дата звернення: 12.05.2023).
14. Заробітчанство та проблема соціального сирітства в Україні. Соціальна профілактика сирітства : матеріали науково-практичного семінару. Київ, 2018. 95 с.
15. Зміївська міська рада: офіційний сайт.
URL: <http://www.zmiivmisto.gov.ua/dokumenty/zvity-miskohologovy/2827-zvit-miskogo-golovi.html> (дата звернення 24.05.2023).
16. Ілик Х. В. Соціальне сирітство в контексті сучасних міграційних процесів в Україні : автореф. дис. канд. соц. наук. Львів, 2018. 19 с.
17. Інформація щодо забезпечення прав дітей в умовах війни: веб-сайт.
URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-shodo-zabezpechennya-prav-ditej-v-umov> (дата звернення: 14.05.2023).

18. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство та його превенція в територіальній громаді міста: міжвідомча взаємодія суб'єктів громади // Освіта та педагогічна наука. 2018. № 1 (168). С. 83–99.
19. Лютий В. П., Гаврилюк К. О. (2020) Критерії оцінювання якості соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць, 75 (1). С. 115-121.
20. Міністерство соціальної політики України. Соціальний звіт за 2020 рік. Київ, 2021.
21. Національна стратегія: профілактики соціального сирітства на період до 2020 року від 22.10. 2012 року № 609/2012.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609/2012#n9> (дата звернення: 29.04.2023).
22. Постанова Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану від 22.03. 2022 р. № 349.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
23. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV.
Дата оновлення: 31.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 15.04.2023).
24. Рідкодубська Г. Особливості профілактики соціального сирітства.. Physical Culture and Sport: Scientific Perspective, вип. 1. 2023. С. 67-71.
25. Савенко В. П. Причини й умови дитячої бездоглядності та безпритульності / В.П. Савенко // Вплив рівня дозвілля та

- відпочинку молоді на зниження рівня злочинності : матеріали регіонал. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 31 трав. 2019 р.). Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. С. 95-98.
26. Сенік Інеса Віталіївна. Діти, жінки та сім'я в Україні: статистичний збірник. Київ, 2020. 284 с.
27. Сенік. І.В. Державна служба статистики України: статистичний збірник. Київ, 2022. 122 С.
28. Сидоров В. Ролі та функції соціальних працівників // Соціальна робота в Україні : перші кроки / ред. В. Полтавець. - Київ : КМ "Academia", 2000. с. 46-86.
29. Сімейний Кодекс України: Глава 18. Стаття 207 №3497- IV від 23.02.2006.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 17.05.2023).
30. Сімейний Кодекс України: Глава 20. Стаття 252 № 1692-VIII від 19.10.2016.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1517> (дата звернення: 17.05.2023).
31. Сімейний Кодекс України: Глава 20. Стаття 256 №1452-VI від 04.06.2009.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 17.05.2023).
32. Слосанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. – Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
33. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник / І.В. Манохіна. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.

34. Соціально-педагогічна робота з різними типами сімей групи ризику: веб-сайт.
URL: <https://naurok.com.ua/socialno-pedagogichna-robotaz-riznimi-tipami-simey-grupi-riziku-49323.html> (дата звернення: 13.05.2023).
35. Соціально-правові аспекти захисту прав дітей: Збірник матеріалів Науково-практичної конференції; 26 травня 2022 року. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. 190 с.
36. Тонха Т. Г., Ковальчук Т. І. Проблема сирітства в Україні. Соціальна профілактика сирітства : матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 20 бер. 2018 р.). Київ, 2018. 95 с.
37. У Росії існують понад 70 таборів для "перевиховання" українських дітей — радниця президента. Суспільне новини: веб-сайт.
URL: <https://suspilne.media/453555-u-rosii-isnuut-ponad-70-taboriv-dla-perevihovanna-ukrainskih-ditej-radnica-prezidenta/> (дата звернення: 12.05.2023).
38. Українське Лонгitudне Дослідження. Ukrainian Longitudinal Study (ULS) : Метод. рек. з використання психодіагност. інструментів трет. хвили дослідж. / Максименко С. Д., Кокун О. М., Панок В. Г. та ін.; Харків. нац. ун-т. внутр. справ ; Ун-т Вейна. Київ: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 77 с.
39. Унікформ. Мультимедійна платформа іномовлення України.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3582982-cerez-vijnu-685-ditej-zalisilisa-bez-batkivskogo-pikluvanna.html#:~:text> (дата звернення: 21.04.2023).
40. Цивільний кодекс України від 21.12.2010 № 2825-VI.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.04.2023).
41. Через чат-бот «Дитина не сама» у сім'ї влаштували 16 дітей - уповноважена Президента: веб-сайт.

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3583468-cerez-catbot-ditina-ne-sama-u-simi-vlastovali-16-ditej-upovnovazena-prezidenta.html>
(дата звернення: 09.05.2023).

42. Шепелева Г. А. Діти-сироти як специфічна соціальна група // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 58. С. 119-122.
43. Яремчук В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема // *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2012. № 9. С. 187–193.